

A posztszovjet orosz média helyzete (különös tekintettel a televízióra)

A posztszovjet médiarendszer fejlődését nagyban meghatározták a szovjet tömegtájékoztatási hagyományok, a szovjet (diktatórikus) médiamodell. A szovjet tömegmédia közvetítette és propagálta az általános tájékozódási pontnak tekintett pártideológiát, uralta és ellenőrizte, tulajdonképpen kisajátította a valóságról való beszédet. Bár a peresztrojka és a glasznoszty idején a média a demokratizálás eszközévé vált, a kommunizmus felbomlása után azonban a média független, önirányító modellje nem tudott megszilárdulni. Tanulmányomban egyrészt bemutatom, miként váltották egymást a médiarendszer uralkodó modelljei (önirányító modell, korporatív-autoritárius modell, ellenőrzött, államilag kontrollált modell és kommercializált modell), másrészt vizsgálom a médiafolyamatok politikai és gazdasági dimenzióit. Mivel az orosz társadalom kollektív identitásának fenntartásáról, a szabadidő eltöltésének strukturálásáról a televízió gondoskodik, ezért külön figyelmet érdemelnek a televíziózás körülményei, tulajdonosi és jogszabályi háttere. Szót ejtek többek között a nem állami kézben levő televíziós csatornák, az NTV és az ORT létrejöttéről, majd az „NTV-párt” széttűzéséről, az Oroszországi Állami Televízió- és Rádiótársaság funkciójáról és a Roszkomnadzor médiafelügyeleti szerepéről. Az elfogadott jogszabályok – köztük a legújabb 2014. október 15-én lépett hatályba – jelentősen megváltoztatták/megváltoztatják az orosz média környezetét, s korlátozzák a Kremmel szembeni kritikus hangok érvényesülését.

The development of post-Soviet media system was largely affected by traditions of communicating and disseminating mass-information, and the Soviet (dictatorial) model of media. Soviet mass media was in charge of transmitting and propagating the ideology of the Party, which was generally regarded as the main point of orientation, it thus controlled, monitored and actually dispossessed the discourse on reality. Although media became a tool for democratisation during in the age of perestroika and glasnost, after the disintegration of communism no independent, self-controlling media model could take roots. In my paper I will present how various dominant models in media (the self-controlled model, the corporate-authoritarian model, controlled, state-controlled models and commercialised model) replaced each other, on the other hand, and I will scrutinise political and economic dimensions involved in the processes in media- as well. Since it is the television that is in charge of upholding the conscience of collective identity of Russian society, and of structuring pastimes, its circumstances, including ownership, legal conditions as relevant backgrounds for television broadcasting are especially noteworthy. I will also refer to the fact that non-state-run channels, such as NTV and ORT have come into being. Among related topics the crackdown of “NTV Party”, the function of Russian State Television and Radio Broadcasting Corporation, and the role of Roskomandzor in monitoring media are to be evaluated. Laws passed, among them a recent one having taken effect on 15th October 2014, have changed and are changing the environments of Russian media significantly, and are limiting critical voices to sound their opinion against the Kremlin.

Bevezetés

Az oroszok nagyon erősen függenek a televíziótól, a televíziós hírműsoroktól. Az ország lakossága napi rendszerességgel tévézik, többnyire azért, hogy megtudja a legfrissebb híreket. Oroszországban a legfontosabb információforrás a televízió, s ez a tény független a lakóhelytől, a társadalmi státusztól és a képzettségtől (Volkov, Goncsarov, 2014). A hírműsorokat mindenki nézi, még azok is, akik más forrásokból is tájékozódnak, illetve azok is, akik kételkednek a hírközlés megbízhatóságában és objektívitasában. A tévézés tömegessé válása még a szovjet korszakban, a 70-es években kezdődött, a kilencvenes évek közepétől fogva pedig az otthoni szabadidő eltöltése, a családi élet szinte kizárólag a televízió köré összpontosult. A televíziózás, amellyel a szabadidőt, meghatározza az értékrendet és a világról alkotott képet, azaz intézményesen megteremt az orosz társadalom kollektív identitását. A kommunikációs lehetőségeket és a műszaki/technikai berendezések (kábeltevé, dekóder, számítógép, mobilinternet) fejlettségét és elterjedtségét vizsgálva azt láthatjuk, hogy a centralizált telekommunikációnak még a 2010-es években sincs konkurenciája, az állami rádió- és tévécsatornák a legelérhetőbbek. A központi irányítás szerepe pedig 2014-ben még tovább nőtt, a még magánkézben levő médiavállalatokat is ellenőrzi, és saját céljaira használja fel az állam. A nyíltan bulvárjellegű, kommercializált média mellett az ellenőrzött, államilag kontrollált modell vált uralkodóvá (Ilcsenko, 2008, p. 8). Ez a médiamodell a posztszovjet korszak több mint húsz éve alatt alakult ki úgy, hogy közben nemegyszer váltották egymást a médiarendszer domináns modelljei (Glebova, 2010, p. 160).

A szovjet médiamodell és felbomlása

A posztszovjet médiarendszer fejlődését nagyban meghatározták a szovjet tömegtájékoztatási hagyományok, a szovjet (diktatórikus) médiamodell. A szovjet tömegmédia közvetítette és propagálta az általános tájékozódási pontnak tekintett pártideológiát, uralta és ellenőrizte, tulajdonképpen kisajátította a valóságról való beszédet. A peresztrojka és a glasznoszty idején a média a demokratizálás eszközévé vált, a sajtó hatalmas szerepet játszott a rendszer széthullásában, mivel a szólás szabadságát hirdelve szembehelyezkedett az állammal. A változások eszméit közvetítő, hatalmat bíráló lapok és periodikumok példányszámai nőttek. A peresztrojka nyitottsága és szólásszabadsága a tömegtájékoztatási rendszer átalakulását eredményezte, a sajtó pluralistává és egyszintűvé vált, megszűnt a felülről vezérelt hierarchikus struktúra. 1990. június 12-én elfogadták a sajtótörvényt, s elkezdődött a privatizáció, a piac elveinek követése, a nem állami szektor fejlődése. Emblematikusnak tekinthető a Moszkva visszhangja (Эхо Москвы) rádióadó elindítása 1990. augusztus 22-én, a Független Újság (Независимая газета) első számának 1990. december 21-ei megjelenése, valamint a Kommerszant (Коммерсантъ) társadalmi-politikai, gazdasági heti majd napilap kiadása.

Az orosz kereskedelmi televíziózás úttörői

Az állami televíziózás rendszere is felbomlott, 1990-ben létrejött az első kereskedelmi adó Oroszországban, a 2x2 tévécsatorna (Kolomic, 2010, p. 12). A szovjet időszakban összesen öt csatornán sugároztak műsorokat, egész napos adás volt a Központi Televízió egyes és kettes programján, ezt mindenütt lehetett fogni, a hármason a moszkvai, helyi program ment 18 és 23 óra között, a négyes csatornán képzési, oktatási műsorokat közvetítettek az ország európai részén, míg az ötös csatorna a Lenigrádi Televízió volt, amelynek adásait 20-30 nagyvárosban lehetett csak nézni. A 2x2 csatornát az Állami Televízió és Rádió elnökének rendelete alapján alapították, a nem teljes sugárzási idejű hármas csatornát használhatták. Kezdetben tehát az állami struktúra része volt, de nem kapott pénzt a központi költségvetésből, reklámbevételekből tartotta fenn magát. 1991 augusztusa után korlátolt felelősségű részvénytársasággá alakult, magánvállalkozás lett.

A másik úttörő a TV6 volt (1993. január 1.), a zárt részvénytársaság létrehozói magánszemélyek voltak, köztük Ted Turner, a CNN atyja, valamint vállalkozások és a moszkvai főpolgármesteri hivatal. A hatos csatorna sugárzási jogait szerezték meg, Turnernek köszönhetően használhatták a CNN adásait és a Turner Broadcasting Corporation filmtárát. Kezdetben csak Moszkvában volt fogható, kb. félmillió moszkvai nézte a zömében külföldi gyártásban készült adásaikat, később azonban az amerikai mintát követve partnereket kerestek a régiókban, s létrehozták az első kereskedelmi tévéhálózatot, amely 1996 közepére 68 milliós közönséggel bírt (Kolomic, 2010, p. 15), a megnövekedett reklámbevételeknek köszönhetően pedig már saját műsorokat is gyártott.

Az első olyan tévécsatorna, amely semmilyen formában, sem a központi szervektől, sem a városi vezetéstől nem kapott állami támogatást, az az 1993 októberében sugározni kezdő NTV volt. A bankárok és üzletemberek 30 millió dollár magántőkével (Kolomic, 2010, p. 16) alapította csatorna célközönsége a formálódó középosztály volt, saját hírműsorokat gyártott és drága külföldi filmeket is meg tudott venni, valamint a reklámozók körében is népszerű volt. A 2x2, a TV6 és az NTV az orosz kereskedelmi televíziózás úttörői, nyomukban sok országos lefedettségű és regionális magán- és kereskedelmi csatorna jelent meg.

A médiaháborúk kora

A piaci nyitás, a gazdasági reformok ellenére azonban a média független, önirányító modellje nem tudott megszilárdulni. Ez elsősorban gazdasági okokkal magyarázható, a nyomtatott sajtó nem volt már rentábilis, míg az árak emelkedtek, a példányszámok jelentősen csökkentek. Kevés volt az állami segély, s nagy volt a politikai és gazdasági konkurenciaharc. Mindez azt eredményezte, hogy bevett gyakorlattá vált az etikai elvek feladása, az ellenfelet lejárató anyagok gyártása és publikálása, bemutatása. A hiteltelenség, az információk pontatlansága megrendítette a tömegtájékoztatókat, azon belül is elsősorban a nyomtatott kiadványok iránti bizalmat. Az újságok és folyóiratok többségének működtetése bankok és különböző egyesületek kezébe került, hatalmas információs konszernek, egyfajta médiaoligarchia jött létre, mely az 1996-os

elnökválasztáskor a tömegtájékoztatási eszközöket Jelcin támogatására, a kommunisták visszatérésének megakadályozására használta fel. Ezt a médiamodellt a szakirodalom korporatív-autoritárius modellnek nevezi (Glebova, 2010, p. 163). Az 1997-re kialakult médiapolitikai rendszer meghatározó szereplői az orosz mágnások, akik a tulajdonukban levő tévécsatornákat üzleti érdekeiknek megfelelően használták és mediatizálták a politikát (Kacsakajeva, 2013). Az állami telekommunikációs cég, a Szvajzinvest 1997-es privatizációja felbontotta a médiamágánusok szövetségét, s kirobbantott egy médiaháborút. Két nagy csoportosulás alakult ki, az egyik Borisz Berezovszkij és tömegtájékoztatási eszközei, a másik a Guszinszkij tulajdonában levő Media-Moszt holding körül. Berezovszkij kezében volt az ORT csatorna, míg Guszinszkij az NTV-t birtokolta. A közelgő elnökválasztásra mindkét oligarcha a saját médiakonzernjéből egyfajta politikai pártot hozott létre, saját elnökjelölttel. A médiát kereskedelmi és politikai csatározásokra használva mindketten hozzájárultak ahhoz, hogy a média társadalmi tekintélye az új évezred elejére rendkívül lecsökkent, így Putyin hatalomra jutva minden különösebb társadalmi felzúdulás nélkül tudta a nem állami televíziózást megsemmisíteni, a szólásszabadságot államosítani. A VCIOM 2003 őszén végzett közvélemény-kutatása szerint az oroszok 36 %-a úgy gondolta, hogy a média állami ellenőrzésének megerősítése az ország hasznára van, 24%-a nem látott ebben sem különösebb hasznot, sem pedig kárt, csupán a kisebbség, 24% nem értett egyet vele (Glebova, 2010, p. 167-168).

A televíziózás újraállamosítása

A 90-es évek az információs háborúk és csatározások kora volt, 2000-ben új időszak kezdődött az orosz média történetében, a szigorú korlátozások ideje, a televíziózás etatizációja. Az állami tévécsatornák megerősödtek, 2001-ben pedig mind az ORT, mind az NTV állami kontroll alá került. Az oligarchák ellen hirdetett háború sikeres volt: Berezovszkij lemondott az ORT birtoklásáról, ebből az adóból lett az Első csatorna (Первый канал), Guszinszkij pedig az adómegkekulés miatti letartóztatás hatására, illetve a főügyészség és a Gazprom nyomására az NTV tulajdonjogát átadta a Gazprom Mediaholdingnak. Mivel ennek tulajdonosa az Gazprom, amelyben az orosz államnak 50,01 % részesedése van, az állami kontroll az NTV-nél is biztosítva volt. A hatalom támogatása különösen akkor erősödött fel, amikor a Gazprom igazgatótanácsának elnöke, Medvegyev miniszterelnök-helyettes lett. A tévécsatorna kollektívájának egy része nem akart ellenőrzött állami médiának dolgozni, ők Jevgenyij Kiszjeljov vezetésével a TV6-hoz kerültek. 2002. június 22-én visszavonták a csatorna sugárzási jogát, 2003-ban pedig megszüntették a TVSZ-t, melyet Kiszjeljov csapata hozott létre a túlélés reményében (Trosin, 2003, p. 48). Azaz 2003-ra nem maradt egyetlen olyan oroszországi csatorna sem, amit ne az állam irányítana. A vertikális irányítás megerősödését eredményezte a sajtó-, televízió és rádióadás és tömegkommunikáció minisztériumának megalapítása, az Oroszországi Állami Televízió- és Rádiótársaság szerepének növekedése. Az, hogy a leghatékonyabb médiumok a hatalom eszközévé váltak, és az állam megszerezte a szó monopóliumát, erősen emlékeztet a peresztrojka előtti időkre. Az ellenőrzött, állami, kontrollált média új információs mezőt képvisel, nem anarchikus és agresszív, mint a kilencvenes években, hanem lojális a hatalomhoz és együttműködő vele. Hatalom és média viszonyát jól jellemzi az a putyini mondat, amelyet Irina Glebova

is idéz Oroszország ma. Kultúra, mentalitás, média című könyvében: „A hatalomnak férfi módjára próbálkoznia kell, a sajtónak pedig asszony módjára ellenkeznie.” (Glebova, 2010, p. 169). A gondolatmenetet folytatva: az aktus, a behatolás így is, úgy is megtörténik, a média szabadon választhat, hogy ez fájdalommentes lesz-e, vagy erőszakos. 2005-re már az ellenkezés is eltűnt, maradt az önkéntes felajánkozás: megszűntek az élő adásban folytatott viták, visszatértek az előzetes felvétel gyakorlatához, a tévétársaságoknál megjelentek a nem kívánatos személyek neveit tartalmazó feketelisták, a média-valóság pedig erősen konstruált és manipulatív lett (Kacsakajeva, 2013).

A média-valóság konstruálása, a manipuláció

A szakirodalomban (Kara-Murza, 2000 és Gracsov, Melnyik, 2003) leírt manipulációs eljárások mindegyikére számtalan példát találhatunk az orosz televíziózás elmúlt 14 évében. Ezekből néhányat emelnék csak ki. 2004-ben, a Jukosz elleni lejárató kampány időszakában a főbb csatornák hírműsorai az orosz ügyészségre hivatkozva közölték, hogy a Jukosz tulajdonosainak a számláit zárolták Svájcban. A hírhez még azt is hozzáfűzték, hogy a banktitokra kényesen ügyelő Svájcban ez csak úgy történhet meg, ha a hatóságoknak komoly bizonyítékai vannak. A Jukosz tulajdonosainak bűnösségét tehát már nem csak az orosz állam állítja, hanem nemzetközi bizonyítást is nyert. A hírt másnap a svájci hatóságok nem erősítették meg, erről azonban a két legfontosabb csatorna nem számolt be. (Sztarobahin, 2008)

Az elhallgatás, a kellemetlen hírek semlegesítése mellett kedvelt eljárás a hatalom szempontjából pozitív jelentőségű események felnagyítása. 2004. december 5-én az Első csatorna déli, 10 perces híradójában 6 perc Putyiné volt, az első helyen 3 anyag foglalkozott az államfő indiai és törökországi látogatásával, míg a 20 ember életét követelő oroszországi bányaszerencsétlenségről mintegy mellékesen, mindössze 20 másodpercet beszéltek (Sztarobahin, 2008). Putyin gondosan felépített médiavalósága mellett a csatornák sokat tettek Medvegyev és Szergej Ivanov arculatának a kidolgozásáért is. 2006-ban minden lehetőséget megragadtak arra, hogy a két politikust minél változatosabb kontextusban mutassák be. Ebbe a fontos állami események mellett egy falusi könyvtárba tett látogatás épp úgy beletartozott, mint egy távol-keleti kórház megtekintése.

A manipuláció teljes eszköztárát megfigyelhetjük a 2005-ös országos tüntetések médiareprezentációjában (Kovaljov). Miután életbe lépett a különböző jogcímenek (nyugdíjasoknak, veteránoknak, a blokádtúlélőinek) járó kedvezményeket pénzbeli juttatásokra váltó törvény, Oroszország-szerte tömeges megmozdulások, tüntetések, gyűlések voltak. Ezekről az állami televízió nem számolt be, helyette működésbe hozták a propagandagépezetet, s azt sulykolták, hogy a kedvezményben részesülők jobban járnak a pénzzel. Valójában persze ez nem volt így. Az elégedetlenség azonban nem csitult, Moszkva külvárosában a tüntető nyugdíjasok például elzárták a Pétervárra vivő utat, erről pedig már nem lehetett tovább hallgatni. Ekkor a hírműsorok szerkesztői új taktikát választottak, a bűnbakképzést, és a helyi szervezeteket kezdték el hibáztatni, amelyek megakadályozzák a kormányzó párt, az Egységes Oroszország törvényének a megvalósulását. Közben folyamatosan méltatták az állam erőfeszítéseit, amelyeket a társadalmi fe-

szültségek csökkentésének érdekében tesz. Mivel a megmozdulások radikalizálódtak, újból változtattak a taktikán. Egy nagy tüntetésről úgy tudósítottak, hogy mellette hírt adtak egy párhuzamosan futó rendezvényről, az állami intézkedések melletti kiállásról. A két esemény a médiában egyenrangúvá, azonos tömegeket mozgósítóvá vált, azt a látszatot keltve, mintha épp anynyian támogatnák az intézkedéseket, mint ahányan ellenzik.

A média állami irányítása napjainkban

Az orosz tévénező pedig rendkívül kiszolgáltatott ennek a hírközlési politikának. A befolyásolhatóságot növeli, hogy az ország lakosságának a fele (51%) csak egy forrásból, a televízióból tájékozódik, 20% kettőből, 17 % háromból és csak 12% használ több mint 3 forrást (Volkov, Goncsarov, 2014). A viszonylag függetlennek tartott tévécsatornák hírműsorainak nézőközönsége nem haladja meg a 17-18 százalékot, az Eső (Дождь) nézőinek aránya 2-3%. A híreket mindenekelőtt a három országos lefedettségű állami csatornán, a közszolgálati Első csatornán, az Oroszország-1-en (Россия-1) és a kereskedelmi NTV-n nézik (Volkov, Goncsarov, 2014). Ezek nézőközönsége stabil, sőt az ukrainai és krími események hatására még nőtt is a nézettségük.

Ma Oroszországban nem létezik számottevő ellenzéki média. Putyin az állami vállalatok (Gazprom, Gazprombank) és minisztériumi hivatalok (Roszkomnadzor) segítségével szorosan kontrollálja a magántulajdonú médiát is, minden kulcsfontosságú médiapozícióban az ő emberei és szövetségesei ülnek. Az orosz média feletti Kreml-befolyásolást növelendő 2013 végén Putyin egy rendeletben megszüntette az 1991-ben alapított állami RIA Novosztyi hírügynökséget, egy másik rendelettel pedig létrehozott egy újat, az Oroszország Mát. A RIA Novosztyi 2005-ben az oroszok és Oroszországgal szembeni előítéletek leküzdésére egy angol nyelvű csatornát alapított Russia Today névvel (Bullough, 2013). Angolul, arabul és spanyolul sugároztak műsorokat, a nézőik száma 2010-re elérte a 630 millióit, így a BBC World News után a második legnézettebb hírcsatornává vált. A külföldieknek szánt állami csatornán ellenzékiek is megszólalhattak, amely elképzelhetetlen volt a belföldieknek készülő híryanagokban. Bár a rendelet az alapító hírügynökséget felszámolta, a csatorna életben maradhatott, ennek feltétel azonban a Kremllel szembeni kritikus hangvétel visszaszorítása volt.

Sokan a függetlenség, a szabad véleménynyilvánítás utolsó lehetőségeként tekintenek az internetre. Oroszországban minden második lakos rendelkezik internet-hozzáféréssel, különösen a mobilnet-előfizetések száma nőtt nagyon gyorsan az utóbbi években. Ugyanakkor azt semmilyen adat nem támasztja alá, hogy a netezők zömében ellenzékiek lennének (Hacsatrjan, 2014). Hogy valójában ne jelentsen veszélyt az információáramlás, a Kreml a médiát felügyelő hatóságon, a Roszkomnadzoron keresztül bármilyen internetes oldalt betilthat. Egy 2012-ben elfogadott, 2014-ben hatályba lépő törvény az ifjúságot védené a gyermekpornó, a droghasználat népszerűsítése vagy az öngyilkosságra buzdító oldalak ellen, ugyanakkor lehetőséget nyújt bármilyen oldal, média, blog, közösségi háló 24 órás indoklás, előzetes figyelmeztetés és bírósági határozat nélküli blokkolására. Ezzel a lehetőséggel március 13-án élt is a médiafelügyelet, időlegesen betiltottak négy ellenzéki oldalt, a volt sakkvilágbajnok, ellenzéki vezető Gari

Kaszparov portálját, a kasparov.ru-t, az ellenzéki politikus, Alekszej Navalnij blogját, a grani.ru hírportált és az orosz közgazdászok, politológusok, újságírók elemzéseit közlő ej.ru internetes újságot. Hogy érezni lehessen az állam figyelő szemét, minden olyan bloggert, akinek az oldalát naponta háromezernél több látogató keresi fel, arra köteleztek, hogy teljes névvel regisztrálja magát. Az állam szerint nem megbízható információt terjesztő bloggerek ellen eljárást indítanak. A közösségi hálóra is kiterjed az állami kontroll, a posztszovjet térségben rendkívül népszerű, több százmillió felhasználóval rendelkező közösségi oldal, a VK (ВКонтакте) többségi tulajdona a Kremlhez lojális oligarcha, Aliser Uszmanov és a Rosznyeft-vezér, Igor Szecsin kezébe került, míg az alapító Pavel Durov, aki megtagadta az ellenzéki csoportok blokkolását, majd az ukrán tüntetők adatainak kiadását, kénytelen volt Oroszországot elhagyni.

Az állami irányítás nem csak politikai, hatalmi kérdés, hanem gazdasági is, ugyanis a média, a médiaipar az orosz gazdaság tekintélyes játékosa. Az ellenállás megtörésének, a kritikus hangok elhallgattatásának lehetőségei pedig tovább erősödnek: 2014. október 15-én Putyin aláírta a médiatörvény-módosítást, amely az eddigi 50-ről 20 százalékra szorítja le a külföldiek tulajdoni részesedését a rádiókban és a televíziókban, valamint a nyomtatott médiumokban, amelyek eddig nem estek korlátozás alá. Ez a rendelet még inkább bezárja az orosz médiát, így Oroszország továbbra is alapvetően regionális médiatér marad, mely „a globális (sőt az európai) információs közegben mellékszerepet játszik” (Glebova, 2010, p. 191).

Felhasznált irodalom:

- BULLOUGH, O. (2013): Inside Russia Today: counterweight to the mainstream media, or Putin's mouthpiece? *New Statesman*. Hozzáférés: <http://www.newstatesman.com/world-affairs/world-affairs/2013/05/inside-russia-today-counterweight-mainstream-media-or-putins-mou> (Letöltve: 2015.01.15.)
- GLEBOVA, I. (2010): *Oroszország ma. Kultúra, mentalitás, média*. Ford.: Földi Andrea. Russica Pannoninica, Budapest.
- GRACSOV – MELNYIK = ГРАЧЕВ Г.В. – МЕЛЬНИК И.К. (2003): *Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия*. Эксмо, Москва.
- НАСАТРИАН = ХАЧАТРИАН Д. (2014): Россия тонет в телеволнах. *Новая Газета*. № 66. Hozzáférés: <http://www.novayagazeta.ru/politics/64088.html> (Letöltve: 2015.12.29.)
- ИЛСЕНКО = ИЛЬЧЕНКО С.Н. (2008): *Отечественное телевидение постсоветского периода: история, проблемы, перспективы*. ИВЭСЭП, Санкт-Петербург.
- КАСКАЖЕВА = КАЧКАЕВА А.Г. (2013): *История телевидения в России: между властью, свободой и собственностью*. Hozzáférés: <http://www.ru-90.ru/node/1316> (Letöltve: 2014.12.28.)
- КАРА-MURZA = КАРА-МУРЗА С.Г. (2000): *Манипуляция сознанием*. Эксмо, Москва.
- КОЛОМИЕС = КОЛОМИЕЦ В.П. (2010): Институционализация российской телеиндустрии. In: *Российское телевидение: индустрия и бизнес*. Под ред. В.П.Коломийца, И.А.Полуэхтовой. АЦВИ, Москва, pp. 10-51.
- КОВАЛЮВ = КОВАЛЕВ Г. *Телевидение не справляется с монетизацией*. Hozzáférés: http://apn-nn.ru/diskurs_s/113.html (Letöltve: 2015.01.03.)
- СЗТАРОВАНИН = СТАРОБАХИН Н. Н. (2008): Освещение социально-политических событий в теленовостях как способы конструирования реальности. *Электронный журнал Медиаскоп*. № 2. Hozzáférés: <http://mediascope.ru/node/251#3> (Letöltve: 2015.01.10.)
- ТРОСИН, А. (2003): А 6-os számú nyomógomb. *Filmvilág*. 2.sz. pp. 48-49.
- ВОЛКОВ – ГОНЦАРОВ = ВОЛКОВ Д. – ГОНЧАРОВ С. (2014): *Российский медиа-ландшафт: телевидение, пресса, Интернет*. Hozzáférés: <http://www.levada.ru/17-06-2014/rossiiskii-media-landshaft-televidenie-pressa-internet> (Letöltve: 2014.12.28.)